

buvo paveiktos aplinkinių regionų dainuojamojo folkloro: dzūkiškos–nedzūkiškos, žemaitiškos–nežemaitiškos, rytprūsiškos–nerytprūsiškos, aukštaitiškos–neaukštaitiškos, bet labai suvalkietiškos (p. 23). Turint nemažą ekspedicijų patirtį Suvalkijoje, vis dėlto nustebino žanrinė melodijų tipų įvairovė. Krašte, kur, kaip manyta, klesti tik naujo tipo dainos su suvienodėjusiomis melodijomis, staiga rasta melodijų įvairovė, netgi žanriniai jų ypatumai, kurie neišryškėjo seniau, kai nebuvo užrašomos melodijos, pavyzdžiui, raudos ar dainuojamieji pasakų intarpai. A. Kazlauskienės raudos buvo skelbtos ir anksčiau, bet šiame leidinyje raudotojų būrys gerokai padidėjo.

Dalis harmoninės sandaros dainų buvo užrašytos kaip vienbalsės iš vieno dainininko todėl, kad nebuvo pritarėjų. Tokių yra bene daugiausia. Matyt, Suvalkijoje vyrauja vėlyvasis daugiabalsis dainavimo būdas ir tik iš talentingų dainininkų atsiskleidžia senasis žanrinis ir melodinis sluoksnius. Prie naujo bruožo reikia priskirti ir ritmo atvejus, kai melodija skamba nelengvai transkribuojamu linguojančiu trioliniu ritmu (Nr. 16, 44, 124 ir kt.). Gal tai ir suvalkietiška savastis.

Rinkinio priedas – garso įrašų plokštelė – jau nebe naujovė, tačiau reikia pabrėžti, kad gyvas atlikimas kaip tik leidžia suvokti kūrinių savitumą, atskirų dainininkų manierą. Ypač tai svarbu instrumentinėje muzikoje, nes jos transkripcijos menkai ką tepasako, o gyvas įrašas atskleidžia grojimo būdą ir kiekvieno instrumento tembrą.

Į rinkinį sudėtos visų žanrų dainos ir raudos (135 vnt.), rateliai (18), žaidimai (4), kanklių (3), smuiko (3), armonikos (5) pavyzdžiai, pasakos (kai kurios su dainuojamaisiais intarpais), oracija, pasakojimai, patarlės, priežodžiai, mįslės, minklės, skaičiuotės, garsų pamėgdžiojimai bei kita įvairi žodinė tautosaka. Tad drąsiai galime

teigti, kad J. Vyliaus surinktos tautosakos rinkinys lenkia iki jo išleistus vienos teritorijos jau minėtus rinkinius.

Laima Burkšaitienė

101 STRAIPSNIS APIE LIETUVOS ETNOLOGIJĄ IR ANTROPOLOGIJĄ

Knygos bei interneto svetainės pavidalu skaitytojus pernai pasiekė *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*¹, kurią išleido Lietuvos istorijos institutas.

Pasak šio leidinio sudarytojos dr. Vidos Savoniakaitės, autorių kolektyvas – penkiasdešimt įvairių mūsų šalies mokslo tyrimų institutų ir universitetų mokslininkų – parašė 101 straipsnį apie Lietuvos etnologiją ir antropologiją, iškiliausius jų tyrėjus, Lietuvos žmonių tapatybės sąvokas. Enciklopedija atspindi šių laikų etnologijos ir antropologijos būklę, ji yra labiausiai tiriamų temų apžvalga, o kartu ir mokslinė polemika, pateikianti dar tik pradėtus, diskutuojamus tyrimus.

Kaip rašoma anotacijoje, šioje „enciklopedijoje nagrinėjama etnologijos, antropologijos mokslo istorija ir metodologija. Supažindinama su mokslinių tyrimų tematika, sąvokomis, metodais, rezultatais. Atskleidžiami tarpdisciplininiai požiūriai. Knygoje siekiama parodyti, kad žmonių tapatybę reikia tirti ir vertinti, atsižvelgiant į jų etninę, istorinę, kultūrinę, tautinę tapatybę įvairiuose kontekstuose. Tai interpretuojama, konstruojama samprata“.

Pavarčius enciklopediją, kyla klausimas: ar reikėjo imtis tokios knygos rašymo ir leidybos, ar joje apžvelgiamos mokslo

1 *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sudarytoja Vida Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. – 518 p. (Prieiga per internetą: <<http://identitetas.mch.mii.lt>>.)

disciplinos taip pasikeitė, kad mokslininkams naudinga pažvelgti į save iš šalies, įvertinti savo stipriąsias ir silpnąsias vietas? Turbūt reikėjo – per nepriklausomąje Lietuvoje gyventus metus etnologija ir antropologija taip pasikeitė, kad jų tyrimų lauką vertėjo apžvelgti ir įsisąmoninti iš naujo. Gal ir drąsu sakyti, bet vien suvokimas, kad mūsų tapatybė nuolat kinta, buvo tarsi reliatyvumo teorija fizikoje, smarkiai pakeitusi mokslininkų požiūrį į daugelį tiriamų dalykų.

Anksčiau, dar gyvendami represyvioje sistemoje, dažniau rašėme ir kalbėjome apie žmogaus savimonę, o ne apie tapatybę. Tautinė, istorinė, kultūrinė savimonė buvo tarsi vidinė asmens stiprybė, padėjusi nepasiduoti sistemos spaudimui. Prieš nuolatinį spaudimą „iš viršaus“, kultūros ir istorinės atminties naikinimą kovojantys piliečiai turėjo išlaikyti ir stiprinti savo savimonę, kad galėtų pasipriešinti, nepasiduoti, išlikti. Esant tokiam gynybiniam nusiteikimui, apie tapatybės kitimą nekalbėta, tarybinių piliečių ir ankstesnių kartų savimonė nelyginta, per daug neieškota ir ryšių su praeities epochomis.

Atkūrus mūsų šalies nepriklausomybę, visuomenė labai pakito, o pasikeitusiomis sąlygomis gyvenančio žmogaus tyrimai, apmąstymai ir vertinimai labai išsiplėtė. Lietuviškoji tapatybė dabar nebebuvo tik netvirta kolaboranto arba tvirta rezistentų tapatybė, besiremianti romantiška istorijos samprata, tautosaka ir lietuvių literatūros klasika. Neatribotas nuo išorinio pasaulio Lietuvos pilietis ieškojo sąsajų su Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gyvenusiais lietuviais ir kitų tautų žmonėmis, jį domino saitai su įvairiais istoriniais laikotarpiais svetur išvykusiais emigrantais, rūpėjo ir jo paties vieta susisluoksniavusioje, skirtingomis pažiūromis išsiskiriančioje visuomenėje. Norėjosi suprasti, kokia gi yra

šiuolaikinio lietuvių tapatybė, kaip galima ją apibrėžti tarp opozicijų „savas“ ir „kitas“, „tapatus“ ir „kintantis“.

Atsakymų į šiuos klausimus galime ieškoti enciklopedijoje pateiktuose moksliniuose straipsniuose: „Tapatybė“, „Etniškumas“, „Nacionalizmas“, „Lietuviai“, „Lietuvybės simboliai“ ir kiti. Šie konceptualūs tekstai yra pakankamai išplėtoti, tad juos skaitantys mokslininkai gali tikėtis ne tik svarbiausios enciklopedinės informacijos, bet ir nuodugnesnio problemų išaiškinimo, šiuolaikinio požiūrio. Antai skaitydami straipsnį „Tapatybė“, sužinome, kaip tapatybės tyrimus plėtojo kolegos. „Lietuvos etnologai individo išskirtinumus, savitumus ir kartu bendrumus tyrė kaip etninės grupės, kaimo bendruomenės, miestiečių, tam tikro gyventojų sluoksnio etninis, socialinius, kasdienės gyvensenos, kasdienybės kultūrinius ypatumus. <...> Identitetas yra nuolatinis ribų braižymas, apsiribojant ir kartu atsiribojant per tam tikrus identifikavimosi žymenis, matmenis, simbolius – mentaliteto, laikysenos ir jausenos klodus. <...> Išskiriamas asmeninis, institucinis–normatyvinis, paveldimas, kolektyvinis identitetai“ (p. 391).

Pagrindinius įvairius straipsnius papildė konkretesni straipsniai apie tautinį ir kultūrinį identitetą atspindinčius kultūros ženklus: „Lietuviškos vestuvės“, „Sutartinės“, „Dainų šventė“, „Folkloro ansamblis“, „Tautiniai drabužiai“ ir kiti. Tiesa, aprašyti ne visi mums svarbūs etninės kultūros paveldo objektai (pavyzdžiui, aprašytas alus, bet pasigestume duonos aprašo), tačiau visų jų aprašyti turbūt ir neįmanoma.

Etnologams ir kultūrologams, tautodailės ir tautosakos tyrėjams neabejotinai įdomu, kaip kai kurie tradiciniai dirbiniai ar dainų posmai tampa tautinį pasididžiavimą išreiškiančiais ženklais ar simboliais. Tam skirtame straipsnyje „Lietuvybės sim-

boliai“ rašoma: „Liaudiškais raštais išausiti rankšluosčiai su Lietuvos Respublikos himno žodžiais, Vyčiu, Gedimino stulpais, trispalvės vėliavos juostelė ar tautinė juosta bei kitos technikos liaudiški dirbiniai su tautiniais motyvais puošia šiuolaikinius nedidelių Lietuvos miestelių, kaimų interjerus, kuriuos industrializacijos ritmas paveikė mažai. Tautiškumą rodančių ženklų, įvairių gražių profesionalios kūrybos pavyzdžių su tautiniais simboliais atrasime Lietuvos miestų ir miestelių erdvėse. Gedimino stulpų motyvų yra ant įvairaus laikotarpio profesionalių paminklų, grafikos lakštų, tvorelių ir kt. <...> XX a. tautiškumo ženklai lietuvių kūryboje rodė žmonių reakciją į politines sąlygas, skatinusias reikšti nacionalinius jausmus, išlaikyti tautinį identitetą. Liaudies kūrėjas tai darė savitai perteikdamas savo žinomą tradiciją. <...> Ilgainiui Lietuvos visuomenėje pakito tradicinių amatų poreikis, stilistika. Atsirado naujų profesionalių gamintojų, kūrėjų. Šie perteikdavo paveldėtus simbolius, ženklus naujo laikotarpio dvasia. <...> Mieste senoji tradicija įgyja naujų meninių bruožų, ji pritaikoma įvairiausioms progoms ir skirtingiems tikslams. Kuriami visiškai modernūs simboliai“ (p. 225).

Kaip galime suprasti, kaimo žmonių kūryba atkeliauja į miestą, ten ji įvertinama, priimama, naujai įprasminama. Liaudies kultūra susilieja su „aukštąja“ kultūra, atsiranda kultūros ženklai, suprantami visai tautai. Šie ženklai pasidaro ypač svarbūs visuomeninio ir politinio pakilimo metais arba iškilus grėsmei, siekiant išsaugoti valstybingumą. Tuomet jie virsta simboliais, suvienijančiais žmones, išreiškiančiais tautiškumą ir pilietiškumą.

Didėjo dėmesys ne tik laisvoje demokratinėje visuomenėje gyvenančio žmogaus savivokai, bet ir augo susidomėjimas kitais, kuo nors besiskiriančiais, leidžian-

čiais pastebėti mūsų ir jų savitumą. Todėl nepriklausomybės dešimtmečiais išsiplėtė įvairiatautės mūsų šalies visuomenės tyrimai. Enciklopedijoje rasime nemažai šios aktualios tyrimų krypties straipsnių, kuriuose aprašytos Lietuvos etninės mažumos: karaimai, lenkai, rusai, totoriai, ukrainiečiai, žydai. Galime pasiskaityti ir apie istoriškai susiformavusią, nuolat kintančią, prarandamą arba atrandamą, kartais dvigubą tapatybę, tautinių bendruomenių gyvybingumą mūsų laikais, šioms bendruomenėms skirtus mokslinius darbus.

Visoje enciklopedijoje jaučiamas perėjimas nuo statiško prie dinamiškesnio tiriamų reiškinių suvokimo. Kaip žinome, okupacijos metais Lietuvos gyvenamoji erdvė buvo uždara, todėl beveik nekito etnografiniai regionai, silpni buvo ir ekonominiai bei kultūriniai ryšiai su kaimynais. Lietuvai tapus Europos dalimi, buvo atkurti ryšiai su kaimynine Lenkija, Skandinavijos šalimis. Atsivėrus sienoms, prasidėjo gerokai aktyvesnė kultūrų sąveika, sustiprėjo tarpregioniniai kultūriniai mainai, ėmė nykti tarmės ir kiti lokaliniai savitumai. Visiems šiems pokyčiams, tradicinių bendruomenių ir etnografinių regionų išlikimo klausimams, taip pat modernių bendruomenių kūrimuisi, miesto kultūrai skirti straipsniai „Regioniniai ir vietos tyrimai“, „Kraštovaizdis“, „Migracija“, „Akulturacija“, „Jaunimo bendrija“, „Subkultūra“ ir kt. Akivaizdu, kad iš šiuolaikinės valstietiškos tautos pamažu virstame šiuolaikine miestiečių tauta, tad pats laikas susidomėti ir straipsniu „Miesto antropologija“. Nors antraštės „Globalizacija“ enciklopedijos vartyne ir nėra, bet šio reiškinio tyrimai taip pat neišvengiamai patenka į mokslininkų akiratį.

Enciklopedijoje pateikiama šiuolaikinė etnologijos ir antropologijos mokslo teorija tikrai verta didelio pagyrimo, gal ne taip išsamiai atspindėta mokslo isto-

rija, palikta kai kurių spragų biografinėje dalyje. Pavyzdžiui, tautosakininkai tikrai pasigestų Donato Saukos, Kazio Grigo, Jadvygos Čiurlionytės, Danutės Krištopaitės gyvenimo ir mokslinės veiklos aprašymų. Tačiau kelių pavardžių trūkumas turbūt aiškintinas ne pagarbos ir pripažinimo, bet laiko ir jėgų stoka, nes tikrai jaučiamas enciklopedijos kūrėjų noras kuo išsamiau aprašyti ir atskleisti ankstesnių kartų mokslininkų nuopelnus. Išties įdomu pasiskaityti mažai žinomo XIX a. etnografo Valdemaro Jochelsono (gimė 1855 m. Vilniuje, mirė 1937 m. Niujorke) biografiją. „Už vykdytą anticarinę veiklą Rusijoje, Vokietijoje ir Šveicarijoje nuteistas 10 metų kalėti Kolymoje. Kalėdamas išmoko jakutų kalbą, rinko etnografinius duomenis apie Kolymos upės baseine gyvenančias autochtonų grupes. 1885 m. Rusijos geografų draugijos Rytų Sibiro skyrius pakvietė V. Jochelsoną dalyvauti Aleksandro Sibiriakovo remiamoje Jakutijos-Sibiro ekspedicijoje. <...> Lauko tyrimų metu jis studijavo jukagyrių dialektus, parengė žodyną, užrašė jų mitų, pasakojimų, aprašė ritualines praktikas, paprotinę teisę, rinko unikalią jukagyrių, čiukčių, jakutų ir kitų Kolymos upės baseino tautų etnografinę ir lingvistinę medžiagą. <...> Ši mokslinė veikla buvo įvertinta akademinės bendruomenės Europoje, tad netrukus V. Jochelsonui buvo suteikta išskirtinė teisė grįžti iš tremties. Jis studijavo Berno universitete Šveicarijoje ir apgynė daktaro disertaciją“ (p. 439).

Skaitydami įsitikiname, kad etnologijos ir antropologijos istorija neretai yra mus perspėjanti ir pamokanti, mokslininkų įsitikinimai, jų pilietinė pozicija daug ką lėmė praėjusiais amžiais, ji svarbi ir šiandien.

Turbūt dar įdomiau studijuoti *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopediją* internete. Visų pirma todėl, kad ten galima paieška ir rūpimas sąvokas galime aptikti

ne tik tuose straipsniuose, kur jų tikimės, bet visame sintetiniame mokslo kūrinyje, kartais – ir netikėtose pastraipose. Paieška leidžia greitai susirasti reikiamus terminus, pamatyti, kokiame kontekste jie vartojami. Interneto versija patraukli dar ir tuo, kad čia pateikiama nemažai garso įrašų, kuriuose šnekamąja kalba išsakomas Lietuvos kaimų ir miestelių žmonių požiūris į bendruomenę, tradicijų tąsą, tautiškumą, šeimą, vaikų auklėjimą, buitį, santykius su kitataučiais. Anot V. Savonikaitės, „autentiški etnografiniai pasakojimai, diskursai parodo supančio pasaulio aktualijas per pateikėjų mąstymą, žinojimą, kuris padeda pažinti mus supančią tikrovę“. Pasakojimų temos: „Tėviškė ir jos reikšmė“, „Giminių susibūrimai“, „Kaimo jaunimas ir gegužinės“, „Iš kur atsiranda vaikai“, „Žydai prekybininkai“, „Lietuvių ir lenkų santykiai“, „Ar žmogui svarbus tikėjimas“ ir kt.

Kadangi internete pateikiama informacija, panašiai kaip tapatybė ar tradicija, yra nuolat kintanti, enciklopedijos internetinis pavidalas žadina smalsumą: ar ji taip pat bus nuolat papildoma ir atnaujinama? Spausdinta knyga yra kitokia. Ji visuomet būna išleidimo metais vyravusios mąstysenos ir mokslo būklės įamžinimas, tad, ją atsivertę po kelių dešimtmečių, vėl galėsime pamatyti, kokios anuometinių tyrimų kryptys buvo išplėtos, kurios spragos užsipildė, o kur susiklostė margas skiautynys, atsirado naujų, anksčiau nebūtų dalykų. Turbūt reikalinga ir nuolatinė kaita, ir laiko sustabdymas, mokslo bendruomenės gyvenimo dokumentavimas.

Pabaigoje norisi padėkoti kolegoms už pasidalijimą žiniomis ir kompetencija, kad paskatino atsigręžti į tai, ką mums visiems svarbu iširti, nuodugniau pažinti.

Austė Nakiene